خراسان بزرگ:سال سوم،شماره(۶)، بهار۱۳۹۱
Quarterly bulletin of Greater Khorasan:Vol.3, No. 6, spring 2012

تحلیلی بر ژئوپلیتیک خراسان بزرگ و تبعات آن بر مناطق شرقی ایران

عزت الله عزتی [۱]، عابدین قاسمیان [۲]، سجاد کریمی پاشاکی [۳]

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۲/۱۹
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۳/۲۳

چکیده

خراسان بزرگ حدفاصل تمدن های اسلاو ،هند، چین و ایران از دیرباز مورد توجه قدرت ها بوده است.اهمیت ارتباطی آن به ویژه راه ابریشم، موجب ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک آن می گردید.این منطقه که روزی جزئی از ایران بود امروزه نشانه های فراوانی از تمدن بزرگ ایرانی را با خود همراه دارد.عدم دسترسی به آب های آزاد(مگر از طریق ایران)،منابع ضعیف و جغرافیای فقیر این منطقه،پس از فروپاشی شوروی سابق،در کنار جمعیت قابل توجه آن،موجب برخی مشکلات در کشورهای این منطقه و به تبع آن برای همسایگان می گردد.تحلیل ژئوپلیتیکی این گستره،ضمن بررسی نقاط قوت و ضعف، تهدیدات و فرصتهای موجود،راهکارهایی را با گرایشهای ژئواکونومی و ژئوکالچر ارائه خواهد نمود.این مقاله به دنبال پاسخ به این پرسش است که ژئوپلیتیک این منطقه چه تبعاتی بر مناطق شرقی کشورمان دارد.تنوع قومیتی، سیاست های قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای، فرهنگ پیچیده، پتانسیل ها و ضرورت های اقتصادی، منابع و ترانزیت انرژی، پایین بودن شاخص های توسعه، همگرایی منطقه ای و مواردی از این دست باید مورد توجه قرار گیرند. بی توجهی به خراسان بزرگ علاوه بر محروم ماندن از منفع فراوان این منطقه،جا را برای حضور قدرتمندتر سایرین فراهم می نماید .

واژگان کلیدی

خراسان بزرگ، ژئوپلیتیک، ژئواکونومی، ژئوکالچر، انرژی، امنیت، توسعه

---

[۱] عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران
[۲] دانشجوی دکترای تخصصی جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران، ایران
[۳] دانشجوی دکترای تخصصی جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران، ایران

مقدمــه:

خراسان بزرگ بین تمدن هـای روس،چین،هنـد،ایران و اسلام قرار دارد.از شمال به قزاقستان و روسیه،از جنـوب به پاکستان،از شرق به پاکستان وچین و از غرب به ایران محدود می شود و شامل ۶ کشـور ازبکستان،افغانسـتان، ایران، تاجیکستان، ترکمنستان و قرقیزستان است(نقشـه شماره ۱).اشتراکات فـراوان فرهنگـی و تمـدنی در کنـار ظرفیت های اقتصادی چشم انداز نـوینی در ژئوپلیتیـک منطقه فراهم مـی نمایـد.مجاورت آن بـا روسـیه،چین و خلـیج فارس،جایگـاه ژئوپلیتیـک آن را مضـاعف نمـوده است.ایران کلید غربـی و جنـوبی منطقـه بـوده توانـایی ایفای نقش محوری در توسعه آن داشته کشورهای ایـن منطقه را به جهان پیوند دهد. تحلیل ژئوپلیتیکی خراسان بزرگ کمک می کند تا ضمن بررسی در تاریخ ،فرهنـگ و تمدن آن،به اقتصاد و امنیت این منطقه نگاهی دوبـاره داشته و تهدیدات و فرصت های آن را مورد توجـه قـرار گیـرد. بـه نظـر مـی رسـد توسـعه و امنیـت دو عنصـر جدانشدنی بوده در صورت حرکت در ایـن مسـیر شـاهد ارتقاء شاخص های مربوطه خواهیم بود.در ایـن صـورت استانهای شـرقی مـا کـه تـا امـروز از محرومیـت هـای فراوانی رنج می برنـد شـاهد رونـق اقتصادی،اشـتغال و توسعه خواهند بود.هرچه بر فعالیتهای قانونی و نظام مند در کل منطقه افزوده شود از قاچاق کالا به ویژه ترانزیت مواد مخدر کاسته می گردد.مردم کشورهای این منطقـه اکثراً درگیر فقر و مشکلات اقتصادی هستند. جمهـوری اسلامی ایران می تواند با استفاده از پتانسـیلهای بـالای خـود در جهـت ارتقـاء شـرایط اقتصـادی آنـان تـلاش نمایـد.این مقالـه در نظـر دارد تـا ضـمن پـرداختن بـه ژئوپلیتیـــک منطقـــه،تبعات آن را بـــر منـــاطق شـــرقی کشورمان مورد توجه قـرار دهـد.همگرایی یـا واگرایـی، شهرنشینی و مهاجرت،اشـتغال و توسـعه، نگـرش هـای قبیله ای، جرم و جنایت،افزایش یا کاهش فقر و...از ایـن مقولات هستند.و اینکه برای مدیریت این مشکلات چـه استراتژی ها و راهکارها می توان در پیش گرفت؟به چه ائتلاف هایی پیوست و از چه مواردی پرهیز کرد؟

۲ – مبانی نظری تحقیق

۲ – ۱ – جغرافیای منطقه

غیر از ایران تمام کشورهای منطقه محصـوردر خشـکی هستند و از نظر حوضه آبریز در حوضه دریاچه آرال قـرار دارند. صحراهای عظیم قره و قزل قوم بخش وسـیعی از این منطقه را تشـکیل مـی دهـد.دو رودخانـه آمودریـا و سیردریا منابع اصلی آب این منطقه هستند.تاجیکستان و قرقیزســتان مهمتــرین تــأمین کننــده و ازبکســتان و ترکمنستان بزرگترین مصـرف کننـده آب هـای منطقـه هستند.با گسترش پروژه های آبیاری، استفاده از آب زیاد شـده و ورودی دریـــاچه آرال کـــاهش یافـت کـه بـه طوفان های خاک و پراکنش نمک و سـموم منجـر مـی شود.

ازبکستان و قرقیزستان دارای منابع طـلا مـی باشـند.در واقع بزرگترین معدن طـلای جهـان در ازبکسـتان قـرار داشــته ســالانه بــیش از ۸۰ تــن طــلا تولیــد مــی کند(زعیم،۱۳۶۰:۲۵).این منطقه معادن فراوان و بکـری دارد که یکی از دلایل چشم داشت کشور های فرامنطقه ای و منطقه ای بـه ایـن منطقـه مـی باشد.ترکمنسـتان دارای منبع عظیم انرژی است.تا قبل از کشـف راه هـای آبی و توسعه راه های هوایی،خط مسیربازرگانی شـرق و غرب ، راه ابریشم بود که از این منطقـه مـی گذشـته و محل عبور کاروان هایی بود که از طریق قندهار به هنـد و از بلخ به چـین مـی رفتنـد(روحانی،۱۳۸۷،۱۹۱).جـاده ابریشم بی شک از بارزترین توانمندی های ایـن منطقـه است.این جاده برای تـردد کاروانهـای تجـاری و ارتبـاط دهنده قاره های آسـیا،آفریقا و اروپـا بود.کـه از سـواحل مدیترانـه شـروع وبـه سـمت شـرق مـی رفت.بغـداد، نیشـابور،مرو،بخارا و سـمرقند را در مـی نوردیـد.پس از سمرقند به دوقسمت تقسیم می شد.شرق به سمت چین و شمال به سمت خـوارزم مـی رفت.جـاده هـای فرعـی

بسیاری بدان متصل می شدند از جمله جاده ای که از کابل به سمت پنجاب و شبه جزیره هند می رفت(البشایره،۲۰۰۶:۳۶).خراسان بزرگ حالت چهارراهی را دارد که شمال(آسیای مرکزی)را به جنوب(دریای عمان و خلیج فارس) و شرق(افغانستان و آسیای مرکزی) را به غرب (ترکیه،عراق و اروپا) متصل می کند.

نقشه شماره ۱:منطقه خراسان بزرگ
Wikipedia.com

۲-۲- نگاهی مختصر به کشورهای منطقه

ازبکستان

اقتصاد منطقه قبلاًپرورش گوسفند و بز بود. در حاکمیت شوروی سابق پنبه و صنایع گسترش یافت.۷۰٪ این کشور بیابان و ۱۰٪ قابل کشت است.دارای محصولات کشاورزی و معدن می باشد.از قرن ششم قبل از میلاد،جزئی از ایران هخامنشی بود.
(گیتاشناسی،۱۳۸۲: ۵۲).

تاجیکستان

و سرزمین آن در بر گیرنده کوه ها و دره ها است. با این حال حدود ۶۰٪ کل آب منطقه آسیای مرکزیاز این کشور تأمین می شود. تاجیکستان فقیرترین جمهوری شوروی سابق به شمار می رود.۹۳٪ نواحی کوهستانی و ۷٪ قابل کشت است.آمار سال ۱۹۹۲ نشان دهنده آن بود که ۸۷٪ مردم زیر خط فقر زندگی می کردند.اقتصاد این کشور کشاورزی و دامپروری بوده دارای معادن مهمی می باشد.در خشکی محصور است(همان:۸۰).

جدول شماره ۱ : برخی از مشخصات کلی کشورهای منطقه خراسان بزرگ

نام کشور	جمعیت	درصد مسلمانان	مساحت	رتبه درGDP	رتبه توسعه انسانی	سرمایه گزاری خارجی	رتبه صادرات	درصد زیر خط فقر	رتبه فساد
ازبکستان	۲۷۳۷۲۰۰۰	۷۶٪ سنی	۴۴۷۰۰۰	۸۲	۱۱۵	۱۳۳	۷۸	۱۸/۷٪ (۲۰۰۸)	۱۷۷
افغانستان	۲۸۳۹۵۰۰۰	۹۹٪	۶۴۷۵۰۰	۱۱۱	۱۷۲	۱۵۰	۱۶۵	۳۶٪ (۲۰۰۸)	۱۸۰
ایران	۷۵۱۴۹۰۰۰	۹۹٪	۱۶۴۸۰۰۰	۲۶	۸۸	۱۰۱	۳۳	۱۸/۷٪ (۲۰۰۷)	۱۲۰
تاجیکستان	۷۲۱۵۰۰۰	۷۸٪ سنی	۱۴۳۱۰۰	۱۴۹	۱۲۷	۱۵۱	۱۴۳	۵۳٪ (۲۰۰۹)	۱۵۲
ترکمنستان	۵۱۱۰۰۰۰	۸۷٪ سنی	۴۴۸۱۰۰	۹۶	۱۰۲	۱۰۸	۷۷	۳۰٪ (۲۰۰۴)	۱۷۷
قرقیزستان	۵۴۸۲۰۰۰	۶۰/۸ ٪ سنی	۱۹۹۹۰۰	۱۵۵	۱۲۶	–	۱۳۶	٪ ۳۳/۷ (۲۰۱۱)	۱۶۴

- مساحت به کیلومتر مربع آورده شده است
- سرمایه گزاری خارجی بر اساس میلیون دلار آمریکا است.
- شاخص فساد از ۱۰ به صفر است بنابراین رتبه معکوس بوده و هر کشور که رتبه اش بالاترباشد فساد بیشتراست.
- رتبه و مشخصات کشورها از منابع گوناگون اقتباس گردیده که در بخش منابع آورده شده است.

ترکمنستان

۸۰٪ مساحت این کشور را کویر تشکیل می دهد.مردم آن اکثراً مسلمان و سنی مذهب هستند.خط آهن این کشور مجهز و همچنین منابع عظیم گاز طبیعی دارا می باشد.در سال ۱۹۹۱ حدود ۷۸٪ مردم آن زیر خط فقر زندگی می کردند.(همان)

قرقیزستان

در سال ۱۹۹۱،حدود ۷۵٪ مردم آن زیر خط فقر بودند.۱۰٪ این کشور را اراضی قابل کشت تشکیل می دهد و فاقد راه آهن توسعه یافته است.اکثراًسنی مذهب می باشند(همان،۱۱۳).همسایگی قرقیزستان با مسلمانان ایالت سین کیانگ چین موجب توجه چین به این کشور شده است.ترکیه نیز به منظور احیاء هویت ترکی سرمایه گزاری فراوانی بر این منطقه نموده است.(rasekhoon.net)

افغانستان

تنها کشور دنیا است که راه آهن ندارد.محصور در خشکی است.یکی از دلایل عقب ماندگیش را جدایی از ایران دانسته اند.جایگاه ژئوپلیتیکی مهمی داشته اما از نظر اقتصاد بین المللی ضعیف است.این کشور بیشتر کوهستانی است و به علت دوری از دریاهای آزاد، بارندگی در آن حداقل بوده و دمای هوا اختلاف زیادی دارد.

۳ – یافته های تحقیق

۳ – ۱ - ژئوپلیتیک

بخش های عظیمی از مناطق خراسان بزرگ در قرن ۱۹

از ایران جدا شده است (گیتاشناسی،۱۸:۱۳۸۷). مرزبندی این مناطق مانند بسیاری دیگر از مناطق آسیا اصولی نیست،انسانها و منابع مشترک در دوطرف مرز مانده اند.در این منطقه در طول تاریخ همواره استراتژی کاربرد زور وجود داشته است.در دهه های اخیر به ویژه پس از رهایی از استبداد شرق و سوسیالیسم،مشکل امنیت و توسعه،نمود روشنتری یافته است(حافظ نیا،۱۳۸۹، ۵۷).

پس از فروپاشی شوروی دو نگرانی عمده از سوی غرب در این منطقه وجود داشت اول اینکه الگوی اسلام سیاسی ایران به این کشورها سرایت ننماید و بعد اینکه با بازار ۵۰ میلیون نفری منطقه چه باید کرد. در مورد اول معلوم شد که این کشورها تمایلی به دنبال کردن الگوی انقلابی ایران ندارند و فقط مسئله دوم کماکان باقی مانده و آن،بازار و اقتصاد منطقه به ویژه مبحث انرژی است(عطایی،۱۳۷۹ :۴۹).

ساختارهای ژئوپلیتیکی منطقه را می توان به چند محور تقسیم نمود.ابتدا حوزه فرهنگ و تمدن:از جمله تاریخ و مشاهیر مشترک،دین و مذهب مشترک،آداب و رسوم مشترک و اقوام.در حوزه اقتصادی می توان به خطوط ارتباطی،انرژی،تجارت(راه ابریشم) و مانند آن توجه نمود. و در حوزه سیاسی و اجتماعی می توان به حکومت و ثبات سیاسی،مشارکت مردم،مسائل امنیتی و درنهایت دخالت قدرت های منطقه ای و فرا منطقه ای پرداخت.آمریکا می خواهد در این منطقه حضور داشته باشد تا چین،روسیه و ایران را کنترل کند.از سوی دیگر هر سه کشور فوق با حضور آمریکا برای نفوذ و استفاده از این منطقه به ویژه برای دستیابی به افغانستان مخالف هستند(یزدان فام،۳۷:۱۳۸۹).چین در این منطقه با بسیاری از کشورها در خصوص انرژی همکاری دارد و خواهان نقش بیشتری نیز است.چین و روسیه،مخالف تغییرات و آمریکا موافق تغییرات در کشورهای منطقه هستند.اما مهم این است که مشخص شود تعادل قوا به نفع کدام طرف است؟هر چند در اروپا و غرب،محور تغییرات ،مباحث اجتماعی با محوریت اقتصادی است اما این منطقه در عین حال که از مشکلات عظیم اقتصادی و فقدان توسعه رنج می برد با این وجود هنوز بحث دموکراسی ،آزادی و مشارکت است.انقلاب گل لاله قرقیزستان در سال ۲۰۰۵ نمونه ای از مشکلات داخلی کشورهای این منطقه است.

کشورهای این منطقه به ویژه ازبکستان،قرقیزستان وتاجیکستان در دره فرغانه و رشته کوههای تین شان درگیریهای ارضی مختصری دارند.این درگیری ها بیشتر به دلیل منابع آب و سپس انرژی و زمین می باشند.در زمان حکومت شوروی این درگیری ها از سوی حکومت مرکزی رفع می گردید اما پس از فروپاشی شوروی نمود بیشتری یافت.برخی از این در گیریها با وساطت چین مرتفع گردیده اند(چیذری،۱۳۹۱، ۲).

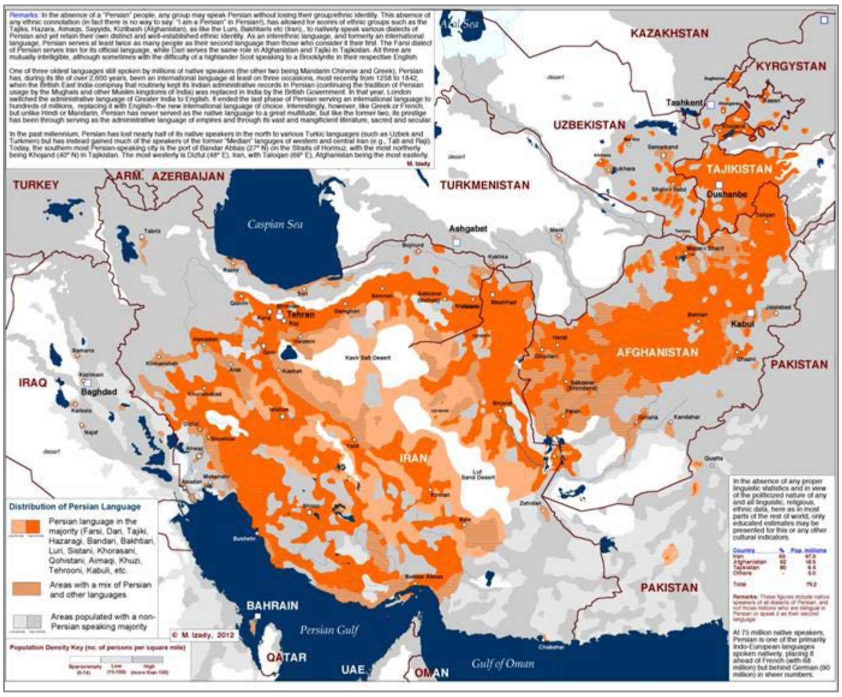
از نگاهی دیگر در واقع ژئوپلیتیک آسیای مرکزی بر دو پایه استوار است.

۱- مسایل اقتصادی،نفت و گاز،ترانزیت کالا،کشاورزی و ...

۲- رقابت های بین قدرت های جهانی و منطقه ای،اسلام گرایی،ترک گرایی و....(غرایاق زندی،۱۳۸۷ :۲۲۷).

۳-۲- جغرافیای انسانی

این منطقه شامل ده ها قومیت مختلف می باشد آنچنانکه فقط در قرقیزستان بیش از ۸۰ ملیت و قومیت زندگی می کنند(گیتاشناسی،۱۳۷۸: ۹۶).اما شاید بتوان گفت قزاق ها،ازبکها،تاجیکها،ترکمن ها و قرقیزها ۵ گروه قومی عمده به غیر از ایرانی ها هستند. از نظر گویش نیز فارسی، ترکمنی، ازبکی، تاجیکی، قرقیزی از زبانهای رایج این منطقه هستند.زبان،عنصر مهم هویتی در این منطقه است.اکثریت مردم منطقه مسلمان و سنی هستند.البته عدم توزیع مناسب جمعیت مشکل این منطقه است اما بازار فراوان منطقه آماده پذیرش سرمایه گزاری های مختلف می باشد.نرخ رشد جمعیت نیز بالا است.پس از فروپاشی شوروی اکثر آنها خط سیریلیک راکنار گذاشته و خط خود را استفاده می نمایند.

نقشه شماره ۲: پراکندگی مناطق فارسی زبان

۳ – ۳ - وضعیت اجتمـاعی

تمایل مردم به مشارکت سیاسی و اداره کشورها در ایـن منطقه ضعیف است.از دیگر مشکلات مهم، میزان بالای فساد و فقر است.یکی از دلایل آن وابستگی طولانی بـه اتحاد شوروی بود که به ضعف عمده آنهـا انجامیـد(زین العابـدین،۵۱:۱۳۸۶).بـا آنکـه همـه ایـن کشـورها جـزء کشورهای مسلمان هستند و هویت اسلامی و ملی قوی دارند اما مذهب نه تنهـا نقشـی در اداره کشـورها نـدارد بلکه حتی فعالیت های مذهبی در برخی از این کشـورها ممنوع است. در تاجیکستان، جوانان قانوناً حق رفـتن بـه مسجد را ندارند.در گیریهای قومی که از قرن ۱۹ در این کشور مانده و هویت این کشور را به چند بخش تقسـیم نموده ،هویـت قـومی،محلی،دینی ،ملـی و همینـک نیـز انسان سکولار که حتی در قانون اساسـی آن نیـز آمـده اسـت(مجتهد شبسـتری،۴۱:۱۳۷۹).در افغانسـتان ایـران طرفـداران زیـادی دارد. دلایلـش را مـی تـوان در سـه امرجستجو نمود:اول پشتیبانی از مردم در جریان تهـاجم شوروی ،دوم ، پناه دادن به آوارگان هم در زمان اشـغال شوروی و نیز در زمان طالبان و در نهایت سوم مشارکت در بازسازی این کشور(پیشگاهی فـرد و رحمـانی، ۱۳۹۰ :۱۴۰). ۲۰٪ از جمعیـت افغانسـتان شـیعه اسـت،زبان و فرهنگ دو کشور نزدیک و تحصـیل طـلاب افغـانی در ایران نیز مزید بر علت است.در زمان طالبـان کـه حتـی ۹۵٪ خاک این کشور را تصرف کرده بودند ایران در کنار مردم افغانستان بود.

سایر کشورهای منطقه نیز اوضاع اجتماعی مناسـبی ندارنـــد.پایین بـــودن تولیـــد ناخـــالص داخلی،میـــزان اشتغال،پس انداز و تفاوت درآمدها کار را سخت تر نموده است.اکثر این کشورها وام های فراوانی گرفته اند و بهره وامهایشان روز بـه روز بیشـترمی شـود. سیاسـت هـای رسمی بی اعتبار و تصمیمات خارجی غیر شفافند. اغلـب رهبران این کشور ها به مدت طولانی، زمام دار هسـتند یعنی هم می دانند چگونه حکومـت کننـد و هـم شـبکه های حمایتی گسـترده و پیونـدهای وفـاداری محکمـی دارند(مک فارلین، ۱۳۸۶ : ۱۲).

بخشی از هلال طلایی در ایـن منطقـه قـرار دارد و افغانستان کشور ی است که مقام اول کشـت خشـخاش در دنیـــا را دارد.از تمـــام مرزهـــای افغانســـتان در شمال،جنوب،مشرق و مغرب،مواد مخدر به راحتی قاچاق می شود(زین العابدین ،۱۳۸۶: ۱۱۰).

۳- ۴ - موانع ارتبـاط

این منطقه تبدبل به یک میـدان بـازی شـده اسـت و از نقش آفرینی ایران به دلیل عدم گسترش نفوذ آن توسط قدرت های فرامنطقه ای جلوگیری بعمل می آید.غرب و هم پیمانان منطقه ای آنها کوشیده اند تا بـا بزرگنمـایی تهدید بنیادگرایی اسلامی از سوی ایران ، اولاً از هرگونه اتحاد منطقه ای جلوگیری ثانیاً نقش آفرینی ایـران را در منطقه کمرنگ سازد.تأکید بر تشیع، سیاست هـای ضـد غربی،دفاعی بودن سیاست خارجی و تهدیدهای امنیتـی ناشی از تنوع قومیتی نیز مزیـد بـر علـت اسـت(رهنما و توانگر،۱۳۸۹:۱۶۶)

تـلاش هـای اسـرائیل ،آمریکـا و عربسـتان بـرای جلوگیری از نفوذ ایران در این منطقه قابل توجـه اسـت. فقط تا سال ۱۹۹۸ ، بیش از ۲۵ سرمایه گذاری مشترک از سوی اسرائیل با کشور های آسیای مرکزی در زمینـه هـای کشـاورزی، ارتباطـات، تجهیـزات پزشکی،ماشـین آلات و... صورت گرفت(غراباق زنـدی،۱۳۸۷: ۲۳۸).ایـن سرمایه گزاری هـا گذشـته از منـافع اقتصـادی موجـب برخورداری از آراء این کشورها در سـازمان ملـل خواهـد گردید. همه ی فعالیت ها به خاطر مسایل سیاسی،امنیتی و سلطه است اما ظاهر اقتصادی دارد.

ترکیه کمک های میلیـاردی بـه ایـن کشـورها مـی نماید و با سران اکثر آنها نشست های دو و چنـد جانبـه تشکیل داده است در حالی که حتی با یکی از آنهـا مـرز مشترک ندارد.بلافاصله پس از فروپاشـی شـوروی،جیمز بیکر وزری امور خارجه آمریکا گفت:"ترکیه بایـد اولـین کشوری باشد که در این منطقه آسیای مرکـزی و قفقـاز فعالیت کند تا انقلابیـونی ماننـد ایـران نتواننـد در آنجـا فعالیـت کننـد"(عطـایی،۱۳۷۹ :۵۲).اسـتفاده از زبـان و قومیت ترک در منطقه و حتی مناطق همجـوار از جملـه استان سین کیانگ چین به تلاش های ترکیـه اهمیتـی ویژه بخشـیده اسـت. عربسـتان نیـز حضـوری قـوی در منطقه دارد به عنوان نمونه اکثر وزرا در ترکیـب کابینـه کرزای،طرفدار عربستان بودند(یزدان فام،۱۳۸۹ ،۲۴).

ایران اگر چه از مناسبترین راه انتقال انرژی برخوردار است اما به دلیل اعمال سیاست های آمریکا همـواره بـا چالش مواجه بوده اسـت . بـه عنـوان مثـال خـط لولـه صلح(ایران،هند،پاکستان) راه مناسبی بـرای انتقـال گـاز مورد نیاز پاکستان و هند است اما تلاش های آمریکا بـه جایگزینی آن با خط لوله TAPI متمایـل اسـت کـه از ترکمنستان،افغانستان،پاکستان و هند عبـور کنـد. یـا در مورد انتقال انرژی ترکمنستان، در نظـر اسـت کـه ایـن مسیر از دریای خزر بگـذرد (trans Caspian) امـا از ایران عبور نکند.یا خط لوله نابوکو کـه ترکمنسـتان هـم تقاضای پیوستن به آن را دارد و اتصال آن به ترکیه و از آنجا به بلغارستان،رومانی، مجارستان و اتریش اما خـارج از مرزهای ایران باشد(قنبرلو،۱۳۸۸ :۸) نیز مطرح است.

گذشته از دخالت قدرت های فرامنطقه ای،مشکلات عمده ای نیز در این منطقـه وجـود دارنـد.برخی از ایـن مشـکلات ناشـی از قومیتهـا و درنهایـت اسـتراتژیهای نظامی حکومتها است به عنوان مثال در مورد افغانسـتان به نظر می رسد این کشـور تمـایلی بـه حـل مشـکلات نظامی و امنیتی و پرداختن به مشکلات اقتصادی مـردم ندارد(دهشیار و محمودی،۱۳۸۹: ۸۳) و فقـدان راه هـای ارتباطی مناسب بر مشکلات این کشور افزوده است.

۴ - راهبردها و راهکـارها

اگر منظور از راهبرد وجـود رابطـه ای سـامان منـد بـین اهداف و وسایل است(مک فارلین،۱۳۸۶: ۲۵)باید پرسـید راهبرد ایران در منطقه خراسان بزرگ کدام است؟اهداف ایران از حضور و فعالیت در این منطقه کدام ها هستند و وسایل نیل به هر هدف چیست؟برخی از این راهبردها را می توان به صورت ذیل برشمرد:

۱ – ثبات سیاسی و حل مناقشات منطقه ای و بومی در جهت تأمین امنیت شمال شرق و شرق کشور
۲ – پیشگیری از مناقشات
۳ – تقویت روابط اقتصادی
۴ – تقویت همگرایی منطقه ای و جلوگیری از دخالت کشورهای خارج از منطقه

هر گونه راهکار باید بر محوریت اقتصاد و با توجه به چند موضوع مهم در نظر گرفته شود.اولین موضوع یافتن منابع جدید انرژی در منطقه است و این ،موجب تأثیر بر روابط خواهد شد.سپس مسیرها و خطوط انتقال انرژی می باشند.حضور آمریکا در منطقه و استراتژی گسترش به شرق از سوی ناتو،دخالت روسیه و چین ،منافع پاکستان،تنوع قومیتی و مسائلی از این دست باید همواره در تعیین راهبردها مورد توجه قرار گیرند.برخی از مهمترین راهبردهای ممکن عبارتند از:

۴ – ۱ - کمک به توسعه کشورهای خراسان بزرگ

سیاست های باید به نحوی سمت و سو یابد تا به هر شکل ممکن این منطقه توسعه یابد. هر کشوری که بتواند در توسعه منطقه بیشتر همکاری نماید قطعاً نفوذ بیشتری نیز در آن خواهد داشت.برای ایجار ارتباط و کمک به توسعه ، هرچند ژئوکالچر ظرفیت های فراوانی در این منطقه دارد که درباره آن بحث خواهد شد اما اگر ابتدا و صرفاً به جنبه های فرهنگی توجه شود اشتباه محض است.کشورهای اسلامی با غفلت از نیازهای اولیه این کشورها به فعالیتهای فرهنگی و مذهبی روی آوردند که موجب ناخشنودی این کشورها شده است. این منطقه باید توسعه یابد و از نظر اقتصادی تقویت شود.وزیر امور خارجه قرقیزستان در پاسخِ اعتراض سفیر جمهوری اسلامی ایران در این کشور در برقراری روابط با اسرائیل گفت:شما می دانید کشورهای در حال توسعه نیاز به سرمایه گزاری خارجی دارند.ما به کشورهای مسلمان روی آوردیم اما از این کشورها حتی یک لقمه نان برای مردم خود به دست نیاوردیم.(غرایاق زندی،۱۳۸۷:۲۲۶).اکثر کشورهای این منطقه ، موافقتنامه مشارکت و همکاری با اتحادیه اروپا را امضا کردند.جالب آنکه این اسناد مشتمل بر دهها صفحه مطلب می باشند اما اکثراً به مسائل فنی و تبادلات اقتصادی مربوط هستند و اهداف سیاسی و سایر اهداف کمتر مورد توجه مستقیم قرار گرفته اند(مک فارلین، ۱۳۸۶: ۲۰). از سوی ترکیه نیز پروژه های متعدد عمرانی،سرمایه گزاری،هیأتهای اقتصادی و...در این منطقه انجام گرفته است.فقط تا زمستان ۱۹۹۳ ،یکصد و چهل موافقتنامه بین ترکیه و این کشورها امضاء شد.در همین سال ۱۰۰۰۰ دانشجو از آسیای مرکزیبا بورسیه دولت ترکیه در این کشور درس می خواندند.کانالهای ماهواره ای ترکیه مخصوص این منطقه،۲۴ ساعته برنامه پخش می کنند.بازسازی فرودگاه عشق آباد، نیروگاههای حرارتی،راه اندازی خطوط تلفن،حمایت بانکهای تُرک از سرمایه گزاری دراین کشور فقط بخش از برنامه های ترکیه در این منطقه می باشند(عطایی،۱۳۷۹ :۵۳).

این در حالی است که آثار و عوارض قوت و ضعف این کشور ها در درجه اول متوجه ایران خواهد بود و دولت های ضعیف امکان سرایت نابسامانی های منطقه به ایران را ممکن می سازند که جمهوری اسلامی ایران به جای واقع نگری در این رابطه تنها به نگاه فرهنگی اکتفا نموده است.

۴ – ۲ - توسعه استان های مرزی ایران

آبادانی این سوی مرز موجب می گردد که توسعه به فراتر از مرزها کشیده شود.به نظر می رسد از مجموع کارکردهای دفاعی،امنیتی،ارتباطی و تجاری و...بیشتر به کارکرد دفاعی و امنیتی مرز پرداخته شده و در بهترین شرایط به امور فرهنگی توجه شده است در حالی که کارکرد تجاری باید دراولویت قرار گیرد. "رهنما و توانگر" طی مطالعه شهر های مرزی خراسان رضوی متوجه شدند هر چند پس از بازگشایی مرز ایران و

ترکمنستان تا حدودی از مهاجرت روستاییان کاسته شده بود اما در مقطع زمانی تحقیق، بیش از ۸۵٪ روستائیان به دلیل بیکاری روستای خود را ترک نموده بودند.فعالیت شهرها و استانهای مرزی در سمت ایران که پس از فروپاشی شوروی رونق گرفته بود به تدریج دچار سوءمدیریت شد و کشورهای منطقه راههای جایگزینی را در پیش گرفتند (رهنما و توانگر،۱۳۶۹:۱۶۷). فقر در آنسوی مرز هرچند احتمال گسترش به سوی ایران را دارد اما می توان از این تهدید به عنوان فرصتی برای سرمایه گذاری استفاده نمود که هم موجب توسعه استانهای مرزی خود شده و هم موجب گسترش مبادلات با آن سوی مرز می گردد.

۴ – ۳ – بازارچه های مرزی

اقتصاد مناطق مرزی نقش مهمی در پیشرفت این مناطق ،بهبود استانداردهای زندگی،ایجاد روابط دوستانه و... خواهد داشت. بازارچه های مرزی از شناخته شده ترین روش های توسعه اقتصادی نواحی مرزی است و یافته های تحقیقات مختلف نشان می دهد که این امر بستر لازم را برای افزایش امنیت در ابعاد مختلف فراهم نموده است.از اثرات اجتماعی بازارچه های مرزی حضورافراد غیر بومی در این مناطق است که موجب آشنایی و ارتباط نزدیک تر،آشنایی بیشتر با آداب و رسوم و فرهنگ منطقه و کاهش فاصله های ایجاد شده به واسطه مشکلات منطقه است.قادری حاجت و همکاران در خصوص نقش بازارچه های مرزی در امنیت و توسعه پایدار نواحی مرزی، مطالعه ای در استان خراسان رضوی داشته اند.نتایج حاصله حاکی از آن است که پس از تأسیس این بازارچه ها میزان موفقیت پاسگاه های مرزی در حفظ امنیت مرزها و امنیت عمومی افزایش چشمگیری داشته است.کاهش مهاجرت ها و افزایش تمایل به ماندن در منطقه،افزایش منافع پولی و مالیِ پاسخ دهندگان،افزایش قابل توجه در احساس امنیت جانی،مالی و شغلی،کاهش ناآرامی های منطقه و جرائم،بهبود مشارکت در انتخابات(ملی– محلی)نیز از دیگر نتایج این تحقیقات بود(قادری حاجت و دیگران،۱۳۸۹: ۱۴۲).

بازارچه های مرزی ،مسئولین سیاسی– امنیتی و اقتصادی همجوار را به هم نزدیک می کند اما سیاستهای حاکم بر این کشورها و نفوذ دول خارجی و منافع آنها گاهی مانع نزدیکی ها و منجر به تعطیلی بازارچه ها است.در حالی که اگر این بازارچه ها وجود نداشته باشندقاچاق خلاء آن را پر خواهد کرد، زیرا مردم مرزنشین با توجه به وضعیت اقتصادی نامطلوب اشتغال دیگری نخواهند داشت از این رو امکان کنترل مؤثر مرزها نیز وجود ندارد و این همه در کنار سودجویی های گروهی قاچاقچی به توسعه فعالیت های غیر قانونی کمک می نماید.

پس از تأسیس این بازارچه ها ترس از سرمایه گزاری در این منطقه تاحدود زیادی(۵۸٪) کاهش یافته،امنیت اجتماعی از جمله امنیت مغازه،خودرو و وجه نقد نیز افزایش یافته است.جالب آنکه با تأسیس این بازارها تمایل اهالی به تماشای فیلم های خارجی و موسیقی آن سوی مرز افزایش یافته که این،خلاء مربوطه را در کشور نیز روشن می نماید.(همان،۱۳۲)

۴ – ۴ – همکاریهای منطقه‌ای

همانگونه که همکاری با قومیت های فراسوی مرزها در خراسان بزرگ ،کمک کننده است، ،بی توجهی به این امر نیز موجب بهره برداری دشمنان و افزایش درگیری های قومی می شود.مانند تشکیل بلوچستان واحد که یکی از اهداف غربی ها برای منطقه جنوب شرقی ایران(و نیز پاکستان)است(پیشگاهی فرد و رحمانی،۱۳۹۰:۲۳۷). اگر ملتها با هم رابطه داشته باشند تمایل دولت ها به هم نیز زیاد می شود.از سوی دیگر برای حضور منطقه ای موفق باید نگرش های جهانی نسبت به ایران اصلاح شود و نیز سیاست های داخلی در جهت همگرایی بیشتر باشد.روابط علمی وتبادل استاد و دانشجو،برنامه های مشترک فرهنگی، فعالیت های مشترک زیست محیطی،افزایش صادرات و واردات

دوطرفه،پروژه های چند ملیتی با بهره گیری از اکولوژی و جغرافیـای منطقـه، حضـور بخشهـای خصوصـی در فعالیت های اقتصادی به ویـژه درامـور حمـل و نقـل از اشکال مختلف این همکاری هـا مـی باشـد.این منطقـه دارای همه فاکتورهای همگرایی است بنابراین می تـوان با اتخاذ دیپلماسی مناسب،زمینه های برقراری همگرایـی منطقه ای را فراهم نمود.

۴ – ۵ – تکیه بر مشترکـات فرهنگی- تمدنی

یگانگی تمدنی دراین منطقه در عین چندگانگی سیاسـی ضمن حفـظ اسـتقلال سیاسـی کشـورها،تقویت تمـدن ایرانی را موجب خواهد گردید و ایـن بـا سـابقه تـاریخی ایران نیز همخوانی دارد.زبان فارسـی در کمربنـدی کـه امروزه گاهی مورد هجوم قرار گرفته باید تقویت شـود و این فقط مربوط به کشور ایران نیست.نگاه به اسلام بـه عنوان یک تمدن نیز عامـل اشـتراک مهمـی بـین ایـن کشورها است. تکیه بر اسلام و پرهیز از مباحث اخـتلاف برانگیز مانند شیعه و سـنی در سرتاسـر منطقـه موجـب افزایش قدرت همه کشورهای عضو خواهد شد. در علـم و فرهنگ افراد بسیار معروفی که از این منطقه برخاسـته انـدماننـد بخـاری،بیهقی ،طبـری، فـارابی، ابوریحـان بیرونی،خوارزمی و...حتی سعدی و حافظ تعلـق بـه هـیچ واحد سیاسی مستقلی ندارند و هیچ یک از کشورها نمـی توانند آنان را انحصاراً متعلق به جغرافیای سیاسـی خـود بدانند.پذیرش تنوع قومی ،نژادی،زبانی و فرهنگی در این حوزه نیز به افزایش قدرت می انجامد.این امر نه تنها در این منطقه بزرگ امری بدیهی است بلکه حتـی در یـک واحد سیاسی (مانند هر یـک از کشـورهای منطقـه) نیـز تنوع نژاد و اقوام و...وجـود دارد.هـیچ مـذهب و قومیـت خواهان نابودی قومیت و یا مذهب دیگر نبوده همه اجزاء این تمدن هسـتند.مجموعه عناصـر سـازنده ایـن عقبـه مشترک،کمک فراوانی برای اثربخشی بیشتر تلاش های اقتصادی خواهد نمود.آثار تاریخی وتمدنی فراوانی نیز که در کشورهای مختلـف ایـن منطقـه پراکنـده انـد تـأثیر مضاعفی بر این فعالیت ها خواهد داشت.بدین منظـور در ابتدا باید سـعی نمـود از مـوارد اخـتلاف برانگیـز پرهیـز نمود.یکی از محورهای مهم در هم گرایـی ایـن منطقـه تلاش برای کاستن از ستیزهای مذهبی است که شـدت و قدرتی بیشتر از درگیریهای قومی دارد.در تاجیکستان و ازبکسـتان همزیسـتی بیشـتری وجـود دارد. بودائیـان، زرتشتیان، شیعیان، سنی ها و...با تساهل و تسامح فراوان با هم زندگی می کنند.البته برخی این تسـاهل را بیشـتر ناشی از فرهنگ بومی و نوعی انطباق با شرایط می دانند تا ناشی از معارف دینی.به عنوان مثال خـود را مسـلمان می دانند اما ذبح اسلامی ندارند،یا خود را کمونیست مـی دانند اما برای مرده فاتحه می خواننـد. اینهـا بخشـی از پیچیدگی هایی است که در ارتبـاط بـا کشـورهای ایـن منطقه باید بدان ها توجه نمود.

برخی از تعصبات گذشته مانند عـدم ازدواج دختـران با افرادی خارج از مذهب و قوم به تـدریج در حـال کـم رنگ شـدن هسـتند.به عنـوان نمونـه زن شـیعه و مـرد سنی،یا چند فرزند شیعه و چند فرزنـد سـنی وماننـد آن فراوان دیده مـی شـود(گزارش تحقیقـاتی،۷:۱۳۸۸).ایـن ازدواج ها که درقومیت های مختلف صـورت مـی گیـرد روابط اقوام را بهبود می‌بخشد.زبان مشترک چه فارسی و چه ترکی، اقوام،مشاهیر و سابقه تـاریخی مشـترک،پیوند های فرهنگی وآداب و رسوم، توجه بـه نهـاد خـانواده و بزرگان اقوام واموری از این دست با شـدت و ضـعف در تمام منطقه مشاهده می‌گردد.می‌توان از پتانسیل فـراوان آستان قدس رضوی نیز در این مورد استفاده نمود و این نیروی عظیم،در خدمت اهداف انقلاب و توسـعه منطقـه خراسان بزرگ قرار گیرد.این امر هم بـه دلیـل امکانـات بسیار فراوانی است که در این مجموعه وجود دارد و هـم به دلیل ارزش فرهنگی است که این مکان مقـدس نـزد همه مردم وکشورهای منطقه دارد.

۵ – نتیجه گیری

کشـورهای ایـن منطقـه جـز ایـران بـه آب هـای آزاد دسترسی ندارند و دارای مرزهای مشـترکی بـا یکـدیگر بوده و در مسیر ترانزیتی قرار دارند. پیوندهای تـاریخی و

فرهنگی ریشه هایی ژرف داشته وضمناً محدودیت منابع آبی نیز از معضلات منطقه است. با توجـه بـه وضـعیت موزائیکی اقوام در کشور های محدوده خراسان بزرگ در سیاست گذاری ها بایـد از امکـان رشـد مـوارد اخـتلاف برانگیـز پرهیـز نمـود. راههـای ارتبـاطی را بایـددرتمام منطقه خراسان بزرگ تقویت نمود.به ویـژه ژئواکونـومی افغانستان در گرو بهره برداری ریلی و توسـعه جـاده ای است. در واقع احیاء و بسـط راه ابریشـم موجـب تقویـت ژئوکالچر و ژئواکونومی منطقه مـی گـردد.در کنـار آن از فناوری ارتباطات بهره بـرداری نمـود تـا توسـعه ناحیـه سریعتر شود.در تحلیـل نهـایی بـه نظـر مـی رسـد ژئـو اکونومی در این منطقه باید بر ژئوکالچر اولویت یابـد تـا بتوان به هر دومقوله امنیت و توسعه دست یافت.هر چـه این منطقه توسعه یافته تر باشد،برقراری ارتباط راحت تر و در نهایت استانهای شرقی کشورمان امـن تـر خواهنـد بود.باید تلاش شود تا به افزایش قـدرت ناشـی از رشـد اقتصـادی توسـعه داده شـده و البتـه بـرای موفقیـت در فعالیتهـای منطقـه ای بایـد اسـتراتژیهای فرامنطقـه ای داشته در نظر گرفته شود.

فهرست منابع

برژینسکی،زبیگنیو(۱۳۸۶)،"**پس از سقوط،بازی نهایی در جهان تک قطبی**"،مترجم امیر حسین توکلی،انتشارات سبزان،تهران
پیشگاهی فرد،زهرا و محمدعلی رحمانی(۱۳۹۰)،"**قلمروخواهی ایران و آمریکا در خاور میانه**"،سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
چیذری،پریسا(۱۳۹۱)،"**اختلافات مرزی در آسیای مرکزی**"،*www.tebyan.net*، ۲۶ شهریور
حافظ نیا،محمد رضا(۱۳۸۹)،"**قدرت و منافع ملی**"،نشر انتخاب،تهران
خجسته نیا،حسن(۱۳۸۹)،"**ایران – افغانستان،ارتباط ریلی،درآمدی بر ساز و کار حمل و نقل چند وجهی بر همکاری منطقه ای**"، فصلنامه بین المللی روابط خارجی ،سال دوم شماره پنجم،بهار
دهشیار حسین و زهرا محمودی(۱۳۸۹)،"**ملاحظات پاکستان در فرآیند مبارزه علیه تروریسم(۲۰۰۱ -۲۰۰۸)**"،فصلنامه بین المللی روابط خارجی ،سال دوم شماره پنجم،بهار
روحانی،حسن(۱۳۸۷)،"**آشنایی با کشورهای اسلامی**"،نشر مشعر،تهران
رهنما،محمد رحیم و معصومه توانگر(۱۳۸۹)،"**نقش شهرهای مرزی در فرآیند جهانی شدن و توسعه منطقه ای ایران،مطالعه موردی:شهرهای مرزی استان خراسان رضوی**"،فصلنامه ژئوپلیتیک،سال ششم،شماره سوم،پاییز
زعیم ،کورش(۱۳۶۰)،"**امپراتوری شوروی به کجا می رود**"،انتشارات رواق،تهران
زین العابدین،یوسف(۱۳۸۶)،"**درآمدی بر جغرافیای سیاسی پیشرفته**"،کتیبه گیل، رشت
عطایی،فرهاد(۱۳۷۹)،"**رقابت در منطقه،بررسی سیاستهای ایران و ترکیه**"،فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سوم،شماره سوم،پائیز
غرایاق زندی،داود(۱۳۸۷)،"**محیط امنیتی پیرامون جمهوری اسلامی ایران**"،پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران
قادری حاجت، مصطفی و دیگران(۱۳۸۹)،"**تبیین نقش بازارچه های مرزی در امنیت و توسعه پایدار نواحی پیرامون،مطالعه موردی بازارچه های مرزی استان خراسان رضوی**"،فصلنامه ژئوپلیتیک،سال ششم،شماره سوم،پاییز
قنبرلو،عبدالله(۱۳۸۸)،"**خط لوله نابوکو،فرصتها و موانع پیش روی ایران**"،پژوهشکده مطالعات راهبردی،تهران
گزارش تحقیقاتی(۱۳۸۸)،"**ناسیونالیسم قومی و قومیت بلوچ در ایران**"،پژوهشکده مطالعات راهبردی،تهران
گیتاشناسی(۱۳۸۷)،"**راهنمای کشورهای مستقل مشترک المنافع و جمهوریهای بالتیک**"،موسسه گیتاشناسی
مجتهد شبستری،علی اشرف(۱۳۷۹)،"**تاجیکستان،متحدی تازه و مهم برای ج.ا.ا.**"،فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سوم،شماره سوم،پائیز
مک فارلین س.نیل(۱۳۸۶)،"**قفقاز و آسیای مرکزی به سوی یک ناراهبرد**"،ترجمه ناصر بلیغ،پژوهشکده مطالعات راهبردی
یزدان فام،محمود(۱۳۸۹)،"**ارزیابی امنیت ملی در سال ۱۳۸۸ و چشم انداز آن در سال آینده**"، پژوهشکده مطالعات راهبردی

Wikipedia.com
World factbook of the CIA
UN human Development Report (2011) HDI
Unaited Nation (2010) GDP
Corruption Perception Index (2011) CPI
World Bank Report (2011)
www.rasekhoon.net
http://www.tebyan.net/mobile.aspx /Comment /index.aspx?pid=147933

البشایره،راتب محمود(۲۰۰۷)،"**جغرافیه العالم الاسلامی**"،مکتبه الرشد،ناشرون،ریاض